

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Саглынская средняя общеобразовательная школа Овюрского кожууна»

«ПРИНЯТА»

«УТВЕРЖДАЮ»

На заседании
педагогического совета
Протокол № 1 от
«30» августа 2023_г.

Директор школы
/Назытай О.М./
Приказ № 181 от
«31» августа 2023_г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА ПЕДАГОГА

по родному языку в 4 классе (ФГОС)

(наименование учебного предмета (курса)_

базового уровня, начального общего образования

(уровень, ступень образования)

на 2023 -2024 учебный год

(срок реализации программы)

Куулар Зоя Калбаковна,

Ф.И.О. учителя (преподавателя), составившего рабочую учебную программу.

учитель начальных классов, высшей категории

(преподаваемый предмет, квалификационная категория)

с. Саглы 2023

Тайылбыр бижик

Дортку класстың тыва дыл эртемнин ажилчын программазын дараазында нормативтиг эрге-хоойлу документилеринге даянып кылган:

1. 2012 чылдың декабрь 29-та №273-ФХ дужаал-биле үнген база 2015 чылдың июль 27-нин хүнүнде немелделер болгаш өскерилгелер кииргени-биле Федералдыг хоойлу “Россия Федерациязының өөредилге хоойлузу”
2. 2012 чылдын август 29-та №953/д-1 дужаал-биле үнген Тыва Республиканың баазалыг өөредилге планы
3. Саглы ортумак ниити билиг школазының өөредилге планы
4. Э. Д. Ондарнын болагш А.К. Ойдан –оолдун 1- 4 класстарга тыва дыл болгаш номчулга программазынга (1998 чыл) , 2014 чылда ундургени 4-ку класстарнын Л.С. Кара-оолдун «Литературлуг номчулга» номунга даянып тургускан.

Бо ажилчын программа эге школанын Федералдыг куруне стандарттарынын сорулгаларын чедип алырынче уланган.

Тыва дыл – Тыва Республиканын ундезин чурттакчылары болур тываларнын торээн дылы. Амгы уеде ол Тыва Республиканын куруне дылдарынын бирээзи апарган. Тыва дыл чугле харылзажырынын эвес, тыва культуранын – улустун аас чогаалынын, литературанын, театр уран чуулунун болгаш радио, теледамчыдылганын, парлалганын, эртемнин, албан - херек кылырынын, ооредилгенин база кижизидилгенин дылы апарган.

Тыва школалар тургустунганынын бирги хунунден эгелээш, тыва дылды тускай эртем кылдыр ооредип эгелээн деп тыва эртемденнер бижип турар.

Тыва дылды эге школага ооредири уругларнын угаан-медерелин, логиктиг боданышкынын сайзырадырынга, оларны эки мозу-шынарга кижизидиринге, куш-ажылга белеткээринге, уругларнын ниити билинин, культуразынын деннелин бедидеринге улуг ужур-дузалыг. Школага тыва дылды ооредири уругларга торээн дылынын дугайында эге чада билиглерни бээр, оске эртемнерни шингээдип алырынга дузалыг.

Тыва дылдын программалары школаларнын тургузуунун, сорулгаларынын база тыва дылдын болгаш ниити дыл эртемнин хогжулдезинин аайы-биле чаартынып турган.

Бо программаны 2-4 класстарның тыва дыл болгаш номчулга кичээлинге таарыштыр тургускан.

Эге класстарга тыва дылды ооредиринин программазының кол **сорулгалары:**

- уругларны медерелдии-биле шын номчуур, бжиир болгаш чугаалаарынга ооредири;
- торээн дыл болгаш литература талазы-биле эге билиглерни бээри;
- уругларны ном-биле ажилдаарынга чанчыктырары, номчулга болгаш билиглерже чуткулун хайныктырары;
- номчулга болгаш бижилгенин дузазы-биле бойдушту, ниитилелдин амыдыралын, болуушкуннарны хайгаараары;
- уругларны чечен чогаал оранынче углап, сөстүң уран чурумалдыг омур-хевирин дамчыштыр сөзүглелдин долу болгаш делгем утка-шынарлыын хөй талазындан угаап билип алырынга дузалаар;
- уругларны эки мозу-шынарлыг, идепкейлиг, куш-ажылга ынак, хулээнген херээнге харысалгалыг кижил болурунга, таварышкан бергелерни бот-тускай ажып эртерин болгаш чараш чуулдерни эскерип билиринге кижизидери;
- ооренип турар чуулдерин сайгарып, деннеп, болуктеп, туннеп, тайылбыр кылып билиринге чанчыктырары;

Ниити билиглер, арга-мергежил болгаш ажил-чорудулганын **аргалары:**

1. Ханы билиг алырынын ажил-чорудулгазы.

Бир чуул-биле болуп турар болуушкуннун өскерилгезин тывары, хайгааралды аас-биле тайылбырлаары. Деннелге аргазын ажыглап тургаш, деннештирип турар чуулдернин онзагайларын илредери. Хайгаараар, шенелде кылыр сорулга-биле туннелдерни деннештирери.

2. Чугаа чорудулгазы болгаш медээлер-биле ажил.

Созуглелдернин темазын, кол утказын аас болгаш бижимел хевирге илередири. Монологтуг чугааны тургузары (сумелээн темага, салган айтырыгга); диалогка (чугаага) киржири. Словарьларда, библиотека каталогтарында бар чугула медээлерни кылып, оларны дилеп, шыгжап чанчыгары. Компьютерге ажылдап ооренири. Материалды таблица дузазы-биле коргузери. Медээлерни алфавит болгаш саннар дузазы-биле чурумчудары. «болгаш, азы...», «бир эвес..., ол...», «чугле ол эвес, а...» дээн чижектиг бодун ужур-уткалыг чугааларны ажыглаары.

3. Ажыл-чорудулганы организаастаары.

Тускай айтышкын, улегер болгаш бодун алгоритм ёзугаар кууселде кылыры. Ооредилге мергежилгелерин чыскаап чурумчудары (Мону канчаар кылырыл?). Ажыл-чорудулганын хыналдазынын болгаш демдээнин аргаларын илередири (Бо чуул шын кылдынган бе?). Берге чуулдернин чылдагаанын илередири (Канчангаш? Чуге?). Берге чуулдерни баш удур илередип алыры (Кандыг бергедээшкин туруп болурул?). Ажылда частырыгларны илередири болгаш оларны эдери (Частырыглар бар ирги бе?).

4. Демнежилге ажылы.

Эрткен темага хамаарыштыр билиглерин аразында айтыржып, арга-суме катчып, ол ышкаш кылыр ажылды улежип билири.

Класс бурузунун тыва дыл программазын эртемден-методист башкылар **беш-беш бөлүктерден** тургустунган кылдыр тургускан. Бо программа база оларнын ол чуулунге даянган: 1) «Үннер болгаш үжүктер» 2) «Сөс» 3) «Домак» 4) «Харылзаалыг чугаа» 5) «Чараштыр бижилге». Ынчангаш эртемден-методист башкыларнын санап турары-биле класс бурузунге фонетика, лексика, сөс тургузуу, морфология, синтаксис болгаш харылзаалыг чугаа талазы-биле билиглер алыр ужурлуг.

Эге школага **чечен чогаал номчулганын программазы** уругларнын аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырынче, оореникчилернин шын чугаалап ооредиринин аргазы – номчулганын чанчылдарын хевирлээри болгаш ону сайзырадырынче угланган. **Номчулга** кичээлдеринин кол **сорулгалары**: 1) номчулганын шын, медеделдиг, аянныг, ыткыр номчуур шынарлары; 2) чогаалда окур-хевирни, созуглелдин утказын шын шингээдип алыры; 3) уругларнын чугаазын сайзырадыр болгаш оларга чугаалап, номчуп, дыннап билиринин чанчылдарын билиндирер; 4) уругларнын ном-биле ажылдап, оон билиг тыварынга, номну ургулчу номчуурунга сонургалдыг болурун чедип алыр;

Өоредилге планында «Тыва дыл болгаш номчулга» деп эртемниң туружу:

Базистиг өоредилге планында **төрээн дылды** өорениринге 4-кү класска 2 шакты берип турар: 2 шакты тыва дылды өорениринге, 1 шакты литературлуг номчулга өорениринге.

Грамматика, шын бижилге, чугаа сайзырадылганы (68 шак)

Катаптаашкын (8 шак)

Домак. Домактың чугула болгаш ийиги черге кежигүннери. Домакта сөстөрниң харылзаазы. Домактың сөөлүнге бижик демдектери.

Сөзүглел. Сөзүглелдин янзылары (тоожуушкун, чурумал, угаап бодаашкын) .

Үннер болгаш үжүктер. Слог. Ажык эвес үннерни дакпырлап бижири. Күштүг болгаш кошкак ажык эвес үннер.

Сөс тургузуу. Чогаадлыг, өскертилге кожумактары. Дефистеп бижиир нарын сөстөр.

Домак (6 шак)

Домактың чугула болгаш ийиги черге кежигүннери (катаптаашкын). Ийи бөдүүн домактан тургустунган чагырышпаан нарын домак (ниити таныжылга). Эвилел чок болгаш *а, ынчалза-даа, болгаш, биледеп* эвилелдер-биле каттышкан чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар. Санаар үн аяны. Эвилелдер чок (санаар үн аяны-биле каттышкан) база *болгаш, а,*

ынчалза-даа, биледеп эвилелдер-биле каттышкан чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга бижик демдектери.

Диалог болгаш дорт чугаалыг домактарны оларга бижик демдектерин салганын хайгаараары. Адалга дугайында ниити билиг.

Сөзүглел (3 шак)

Сөзүглел – харылзаалыг чугаа дугайында алган билиглерин түңнөп быжыглаары: темазы болгаш кол бодалы, сөзүглелдин кезектери, кезек бүрүзүндө домактарның утка талазы-биле харылзаазы, сөзүглелдин планы.

Сөзүглелдин янзылары: тоожуушкун, чурумал, угаап бодаашкын (кол демдектери-биле таныжылга).

Чугаа кезектери (45 шак)

Чүве ады 11 шак

Хөйүнүң санында чүве аттарының падежтерге өскерлири. Чүве адының хамаарылга хевири (ниити таныжылга). Орус дылдан үлегерлеп алган сөстөрнүң падежтерге өскерлири. Оларның шын бижилгези.

Хуу болгаш ниити чүве аттары (ниити таныжылга).

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг чүве аттарын таарыштыр шилип билири.

Демдек ады (6 шак)

Укталбаан болгаш укталган демдек аттары.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг демдек аттарын таарыштыр шилип алыры.

Демдек аттарын шын бижири. Дорт болгаш көжүргөн уткалыг демдек аттарын ажыглаары.

Сан ады (2 шак)

Сан ады, ооң утказы, айтырыглары. Түң болгаш дугаар сан аттары. Сан аттарын чүве аттары-биле кады ажыглаары. Түң болгаш дугаар сан аттарын чугаага ажыглап билири.

А т орну (5 шак)

Ат орну, ооң утказы. Арынның ат оруннаны болгаш оларның падежтерге өскерлири.

Ат оруннанын чугаага ажыглап билири.

Кылыг сөзү (12 шак)

Кылыг сөзүнүн эге хевириниң дугайында ниити билиг. Кылыг сөзүннүң арыннарга, үелерге болгаш саннарга өскерлири. Кылыг сөстөрүн шын бижири.

Кылыг сөзүнүн дужаал база даар хевирлерин практика кырынга ажыглап билири.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг кылыг сөстөрүн шын бижири, ажыглап билири.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг кылыг сөстөрүн шилип билири.

Бодалды илередирде эң-не тааржыр кылыг сөзүн шилири. Харылзаалыг чугаага кылыг сөстөрүнүң чаңгыс аай ажыглаарын чайладыры.

Наречие (2 шак)

Наречие – өскерилбес чугаа кезээ. Утказы болгаш айтырыглары. Чугаага хереглели. Эң хереглеттингир үениң, туруштуң дээш өске-даа бөлүктөрнүң наречиелерин чугаага ажыглаары (кыжын, дүүн, удавас, өрү, кежилдир, ыткылаштыр дээш о.ө).

Харылзаалыг чугаа (7 шак)

Чугаа, ооң амыдыралынга ужур-дузазы. Өөредилге материалынга аас-биле харыы тургузарының онзагайлары.

Сөзүглел. Сөзүглелдин темазы болгаш кол бодалы. Сөзүглелдин тургузуу. Эдэртигге, чогаадыгга план тургузары (коллективтиг болгаш хууда). Сөзүглел тургузуп тургаш, уран-чечен аргалар ажыглаары: эпитеттер, деңнелгелер, диригжидилгелер дээш о.ө. (хайгааралдар).

Коллективтии-биле азы хууда тургускан план ёзугаар сөзүглелдин эдертии (долузу-биле, кызырган).

Чурук, диафильм ёзугаар азы көргөн кинофильминде чамдык таварылгалар дугайында тоожушкун янзылыг чогаадыг.

Чурумал болгаш угаап боданыышкын кезектерлиг (элементилерлиг) улуг эвес чечен чугаа (солун таварылга, экскурсия, хайгааралдар дугайында дээш о.ө.)

Ээлдек-эвилең болурунун дүрүмнери. Буруузун миннирде болгаш чөпшээрелге хереглээр сөстөр.

Чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлүн катаптаары (4 шак)

Домак. Сөс. Сөстүң тургузуу. Кошкак ыткыр болгаш кошкак дүлей ажык эвес үннерни шын бижири. Чугаа кезектери.

Чараштыр бижилге

Үжүктерниң дүрзү-хевири шын бижирииниң чаңчылдарын, сөстөргө, домактарга, улуг эвес сөзүглелдерге оларны каттыштырарының чогуумчалыг аргаларын быжыглаары. Дүргөн темп-биле бижирииниң чаңчылдарын хевирлээр, холдарның бир дески ритмниг шимчээшкыннерин быжыглаар мергежилгелер.

Үжүктерниң шын эвес бижирин чайладыр ажыл.

Өөреникчилер-биле хуузунда чорудар ажылдарның аңгы-аңгы хевирлерин ажыглап тургаш, шын, тода, чараш хол үжүүн чедип алыры.

Шын бижилгезин сактып алыр сөстөр

Автомобиль, арттырар, атташ, библиотека, билет, вагон, вокзал, гараж, глобус, грипп, дуогу, завод, инженер, инчеек, йод, календарь, килограмм, коллектив, командир, комбайн, космонавт, көвүдеттинер, көпеек, лампа, луноход, мага-бот, металл, медаль, миннир, номчуттунар, огурец, ортумак, оттулар, пароход, повар, портрет, республика, Россия, салют, телефон, трактор, тоттур, туттунар, уран-чүүл, ужур-дуза, уткуур, үен-даян, үлеттинер, үттээр, флот, хавыяа, хайыракан, халат, хамааты, хаяа, хемчээттинер, хөртүк, чакпа, чанныр, ээрежир, чассыг, чаттылар, чаяанныг, чижек, чурттаар, чурттакчы, чуртум, шофёр, экскурсия, электри, электростанция, юбка, яблоко, янзы-бүрү.

Өөреникчилерниң билиглеринге, мергежилдеринге болгаш чаңчылдарынга кол негелделер

Өөреникчилер 4-кү классты дооскаш, дараазында билиглерни шиңгээдип алган турар: өөренип эрткен чугаа кезектери болгаш оларның ылгавыр демдектери, чаңгыс аймак кежигүннер.

Өөреникчилерниң мергежилдери:

өөренип эрткен орфограммалар болгаш пунктуограммалыг (падеж кожумактары, укталган демдек аттарынын чогаадылга кожумактары, кылыг сөзүнүн үе кожумактары, эвилел чок база ынчалза-даа, а, болгашдеп эвилелдерлиг чаңгыс аймак кежигүннерге бижик демдектери) 60-70

хире сөстүг сөзүглелди чазыг чок, шын чараштыр дүжүрүп бижиир болгаш адап бээрге, бижиир;

оожум, аяк, дидим, каът дээн чергелиг сөстөрнүң фонетика-графиктиг сайгарылгазы;

сөстүң тургузуун сайгарары: дазыл, чогаадылга кожумаа, өскертилге кожумаа;

чугаа кезектериниң талазы-биле сайгарары: чүве аттарының санын, падежин, сан адының бөлүктөрүн, арынның ат оруннарының арнын, санын, кылыг сөстөрнүң санын, арнын, үезин тодарадыр;

өөрөнгөн чугаа кезектерин харылзаалыг чугаага ажыглаар.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг чүве аттарын, демдек аттарын, кылыг сөстөрүн таарыштыр шилиир;

домактарның эң бөдүүн сайгарылгазын кылыр, оларның чугаалаар сорулгазының аайы-биле янзыларын, чугула болгаш ийиги черге кезигүннөрүн тодарадыр, домакта сөстөрнүң аразында харылзаазын айтырыглар дузазы-биле илгерейлээр;

хууда тургустунган план езугаар 80-110 хире сөстүг сөзүглелдин эдертии, солун таварылга, хайгааралдар болгаш экскурсия дугайында улуг эвес чечен-чугаа бижиир;

хана солунга чүүл бижиир;

харылзажылганын дүрүмнөринге дүүштүр дилегни, четтиргенин, буруузун билингенин, чалалганы, байыр чедиришикинин, чөпшээрешпезин илередир.

Эге школаны дооскан өөреникчилерниң белеткелинге негелделер:

Личностуг:

-Төрөөн дылывыс харылзажырынын база мээ-медереливистин шынарын көргүзөрүнүң кол чепсээ;

- Төрөөн дыл национал культуравыстың кол болуушкуну;

- Сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге дылдың бай-байлаан, уран-чечен аргаларын чөптүг ажыглап билири;

- Төрөөн дылын улаштыр өөрениринге сонуургалын оттурары;

- Аас болгаш бижимел чугаага дылдың уран-чечен аргаларын чедимчелиг ажыглап билири.

-Төрөөн дылын сайзырадырынга. ону кадагалап арттыраарыга өөреникчинин бот киржилгези;

- Аас чугаага дылдың уран-чечен аргаларын эстетиктиг талазынче угландыраары.

Метапредметтиг

А) Регулятивтиг

- өөренип турар эртемнин тема, бөлүк аайы-биле кол сорулгаларын, утказын угаап билири;

- башкының удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны күүседип өөренири;

-бот хыналданы, удур-дедир хыналданы болгаш орфографтыг, пунктуациалыг частырыгларны тып билирин боттандыраар.

-өөрөнгөн темазынга алган билиглерин түңнеп болгаш үнелеп билирин боттандыраары;

- аас болгаш бижимел чугааны дылдың негелдери-биле чогуур үезинде практика кырынга өскерттип болгаш ажыглап билири.

Б) Билдиг

- өөрөдилге даалгаларын күүседип турар үеде херек уjurлуг медээлерни немелде номнар, статьялар болгаш энциклопедиялардан тып билири;

- бодунуң назы-харыңга дүүштүр янзы-бүрү словарьларга, справочниктерге даянып билири;
- дылдың негелдерин күүседирде янзы-бүрү схемаларны, модельдерни, символ-демдектерни ажыглап билири;
- белен таблицаларны, схемаларны, сөзүглелдерни немээри;
- дылдың адырлары: үн, үжүк, сөс тургузуу, чугаа кезээ, домак кежигүнү, бөдүүн домак дугайында алган билиглерин деңнеп, бөлүктөп, тып, ажыглап билири;
- алган билиглерин план болгаш таблица дузазы-биле системажыдып, бөлүктөп, түңнеп билири;
- сөсте орфограммаларны янзы-бүрү аргалар-биле хынап билири;
- номчаан сөзүглелдериниң кол утказын ылгап үндүрери;
- бодунуң чугаазын тода болгаш билдингир кылдыр дыңнакчыга дамчыдып билири;
- библиотека болгаш Интернет дузазы-биле херек билиглерни тып, ажыглап билири;
- аас болгаш бижимел чугааны шын болгаш медреселдиги-биле тургузуп билири;
- болуушкуннарны логиктиг (бодамчалыг) сайгарылгага даянып дамчыдып билири;
- алган медээлерни сайгарып, критикалап билири.

Коммуникативтиг

- аас чугаага диалогту ажыглап билири;
- аңгы-аңгы бодалдарны өөренип, сайгарып билири болгаш чаңгыс аай түңнелге келиринге өөредири;
- бот туружун болгаш бодалын быжыглап чаңчыгары;
- билдинмес чүүлдеринге айтырыгларны салып билири;
- коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары;
- коммуникативтиг сорулгаларны дыңнакчыга тода, дорт, дес-дараалашкаа-биле медеглеп чедирери;
- удур-дедир хыналда үезинде бот-боттарыңга дузаны үезинде чедирип билири болгаш коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары.

Предметтиг:

- өөрөнгөн чугаа кезектерин адап билири;
- сөстүн уткалыг кезектерин (дөстен аңгыда) аңгылап билири;
- практика кырыңга билиглерин ажыглап билири;
- үннер болгаш үжүктөрни, ажык болгаш ажык эвес үннерни;
- кыска, узадыр база өк-биле адаар ажык үннерни, күштүг база кошкак эжеш болгаш эжеш эвес (дүлей болгаш ыткыр) ажык эвес үннерни;
- ажык эвес үннернин дүлей болгаш ыткырын;
- чуве аттарын, демдек аттарын, кылыг сөстерин, сан аттарын (түң болгаш дугаар), арынның ат оруннарнын;
- эвилелдер болгаш артынчыларны;
- дазыл, чогаадылга болгаш өскертилге кожумактарын;
- домактың чугула кежигүннерин (кол сөс биле сөглекчини), ийиги черге кежигүннерин (аңгылавайн);
- чаңгыс аймак кежигүннерлиг бөдүүн домактарны;
- очулга болгаш тайылбыр словарьларны;

- ийи составтыг бөдүүн домактарның чижектерин;
- уругларга билдингир чогаалдарның аттарын;
- чугаалаар сорулгазының аайы-биле домактарны үн аянын барымдаалап аңгылаарын;
- чүве аттарын тургузуунун аайы-биле сайгарары (хөйнүң санының болгаш падеж кожумактарын аңгылаары);

• бөдүүн домактарда кол сөс болгаш сөглөкчини, сөс каттыжышкыннарын база чаңгыс аймак кежигүннерни тодарадыры;

• өөрөнгени орфограммалар болгаш пунктограммалар кирген 75-80 хире сөстүг сөзүглелди дыңнап тургаш, тода бижири;

- домак эгезинге база хуу аттарга улуг үжүктү бижири;
- сөс иштинге ажык эвес үннерниң үжиүктөрин дакпырлап бижири;
- сөс эгезинге **т-д, п-б** бижири;
- чаңчыл ёзугаар дүлей т бижиир сөстөрни;
- **-дыр, -дир, -тыр, -тир, -ла, -ле** ... дээн чижектег артынчыларның шын бижилгези;
- дефистеп бижиир нарын сөстөрни;
- домак сөөлүнге улуг сек, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектерин салыры;
- чаңгыс аймак кежигүннерни чартык сек-биле аңгылаары;
- минутада 100 хире сөстүг сөзүглелди шын, тода медреселдиг номчууру;
- сөзүглелче айтырыглар салып билири;
- сөзүглелди уткалыг кезектерге чарары база бөдүүн план тургузары;
- план ёзугаар сөзүглелдин утказын дамчыдары (чугаалаары);
- номчаан чогаалының дугайында чугаалап билири;
- очулга болгаш тайылбыр словарьны ажыглап билири.

Диктантыларның чижек хемчээли:

1 класс		2 класс		3 класс		4 класс	
Үжүк өөрөдилгезиниң үезинде	Ооң соондагы үеде	Бирги чартык чылда	Ийиги чартык чылда	Бирги чартык чылда	Ийиги чартык чылда	Бирги чартык чылда	Ийиги чартык чылда
10-13 сөс	22-23 сөс	18-30 с	30-40 с	40-50 с	50-60 с	60-70 с	70-80 с

Тыва дылга өөреникчилерниң билиин үнелээринге негелделер

Тыва дыл эртеминге өөреникчилерниң билиин бижимел ажылдарның дузазы-биле үнелээр: диктант, грамматиктиг онаалгалар, хыналда дүжүрүп бижилге, эдертиг, чогаадыг, тест ажыл.

База уругларның аас харызын үнелеп көөр.

Хыналда ажылдарның сөзүглелдери амгы үениң негелделеринге, амыдыралчы дуржулгага барымдаалаан кижизидикчи уткалыг болуру чугула. Олар уругларның назы-харынга, өөрөнгө темаларына, амыдыралчы чижектерге дүүшкөк болуру албан. Хевирлерин башкы ыяап-ла уругларның билииниң, кадыкшылының, өөрөнгө темаларының аайы-биле таарыштыр шилип алыр.

Диктант орфография болгаш пунктуацияга уругларның алган билиин быжыглап хынаарына херек.

Диктант харылзаалыг сөзүглелден тургустунар болгаш школаның, ук класстың өөредилге-кижизидилгелиг сорулгалары-биле утказы дүүшкен турар.

Диктантының бижиир үези ооң хемчээлинден хамааржыр. Сөстөрнүң лексиктиг утказынга болгаш словарь сөстөрнү шын бижип өөренип алганын хынаарыга словарьлыг диктантыны база чорудар. Хыналда диктантыларның сөзү өөреникчилерге билдингир болгаш өөрөнгөн дүрүмнеринге дүүшкен турар.

Диктантыларга демдек салырының нормалары

5 демдек

- а) Орфографтыг частырыглар болгаш эдиглер чок.
- б) Үжүктөрнү тудуштуарарын сагып, бижээни арыг.

4 демдек

- а) 1-2 хире орфографтыг частырыглар эрттирипкен.
- б) 2-3 хире эдиглер кылган.
- в) үжүктөр тудуштуарарында чамдык частырыглар эрттирген болгаш шала шевергин эвес бижээн.

3 демдек

- а) 3-5 чедир орфографтыг частырыглар эрттирипкен.
- б) 3-тен хөй эвес эдиглер кылган.
- в) үжүктөр тудуштуарарыга хөй частырыглар эрттирген болгаш чуттуг бижээн.

2 демдек

5-тен өрү орфографтыг частырыглар эрттирген.

Частырыглар деп санаар чүүлдер

Сөстөрнү шын бижиириниң өөрөнгөн дүрүмүн часканда, сөстерде үжүктөрнү эдип кааптар ийикпе, азы өскерткенде, сөстү өске сөс-биле солупканда, программада өөренип эрткени бижик демдектеринге болгаш словарь сөстөринге (ол сөстөрнүң даңзызы программада) частырыг эрттиргенде.

Частырыглар деп санаваc чүүлдер

1)Өөрөнгө дүрүмүңгө частырыг. Бир эвес диктантыга ындыг сөстөр таваржы бээр болза баш бурунгаар самбырага бижиир.

2)Домак сөөлүңгө улуг сек салбайн, дараазында домакты улуг үжүк-биле бижээнде.

3)Бир сөстү өске сөс-биле солупкан, ынчалза-даа утказы өскерилбээнде.

Чаңгыс частырыг деп санаар чүүлдер

1) Чаңгыс ол-ла сөс катаптап турда, чижээ: туткан деп сөстүң эгезинде т-ның орнунга д-ни бижээн.

2) Эскет чок эрттирипкен 2 частырыгны чаңгыс деп санаар. Оларга хамааржыр частырыглар:

а) чаңгыс үжүктү азы слогту катаптап бижипкенде (турганган);

б) сөстү чедир биживээнде;

в) сөстү көжүргөш, ийиги кезээн дараазында одуругга бижиирин уттупканда;

г) чаңгыс сөстү ийи катап бижипкенде частырыг деп санаваc.

Грамматиктиг сайгарылгаларга демдек салырының нормалары

«5». Чаңгыс-даа чазыг чокта

«4». Бир састырыг эрттиргенде.

«3». Ийи частырыг эрттиргенде азы кылза чогуур сайгарылганың бирээзин күүсетпээнде.

«2». Өөрөнгөн дүрүмнерин грамматиктиг сайгарылгага ажыглап шыдавас таварылгада.

Улдуң түннелиниң хыналда ажылынга диктант сөзүглелинден аңгыда, кандыг-даа грамматиктиг сайгарылга бердинген болза, оларның демдектерин тус-тузунда салыр. Бир эвес олар чаңгыс ол темага хамаарышкан болза, чаңгыс демдекти салып болур.

Хыналда дүжүрүп бижилге, диктант ышкаш уругларныё орфография болгаш пунктуацияга алган билиглерин быжыглап хынаар. Оон аёгыда шын дүжүрүп бижиирин, орфограммаларны эскерип көөр\н, домактарныё кызыгаарын шын тодарадып, с=з\глелдиё кезектерге чарып, с=з\глелдиё чогуур ужурлуг кезээн ушта бижип, капканы бижик демдектерин салып билирин хынаарынга база херек.

Хыналда дүжүрүп бижилгеге демдек салырының нормалары

5 демдек – чаңгыс-даа чазыг чокта.

4 демдек – бир частырыг эрттиргенде, 1-2 эдилге кылганда.

3 демдек – 2-3 частырыг эрттиргенде.

2 демдек – 4-тен хөй частырыг эрттиргенде.

Эдертиг (өөредиглиг) уругларның орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнерин сагывышаан бижимел чугаазының канчаар тургустунуп олуарын, сөзүглелдин кол утказын билип ону шын чугула чүүлдерни эрттирбейн дамчыдарын, бижимел хевирге сөзүглелдин кол утказын дамчыдып билирин хынаарынга херек.

1-ги класска башкының удуртулгазы-биле айтырыгларга харыылап, 2 -ги класска база башкының удуртулгазы-биле айтырыгларга харыылап азы белен план-биле эдертигни бижири көрдүнгөн. Ук класстарга өөреникчилерни белен планы ажыглап билиринге өөредир. Эдертиг-биле ажыл уругларның бөдүүн домактарны шын тургузуп билириниң чаңчылдарынга өөредир. База домак иштинде сөстөрнүң туружун, домак сөөлүнгө улуг секти салырын, домактар аразын аңгылап бижииринге өөредир. Эдертигде уругларның шын бижиирин өөрөнгени сөстөр кирген турар ужурлуг.

3-кү класска бижидер эдертиглерни ийи бөлүккө чарган:

1) башкының бергени план-биле;

2) башкының удуртулгазы-биле коллективтиг тургускан план-биле бижиир эдертиглер.

Белен план-биле бижип чаңчыга бергенде, чоорту план тургузарынга өөредир. Ийи бөлүктүң эдертиглерин бүдүн чыл дургузунда аралаштыр бижиир.

4-кү класска 3 класска бижип турган эдертиглерге бодаарга ийи чаа хевир немежир: допчу эдертиглер болгаш планын боду тургузар делгеренгей эдертиглер.

Допчу эдертиг дээрге сөзүглелдин утказын долузу-биле эвес, допчулап, кол-колун бижип көргүзери. Эдертиглерниң бо хевири, делгеренгей эдертиглерге бодаарга, уругларга арай берге. Ынчангаш допчу эдертигни эге школага башкының удуртулгазы-биле бижиир.

Делгеренгей эдертиг дээрге сөзүглелдин утказын бирден бирээ чокка долузу-биле бижип көргүзери болур. Бо эдертиглерниң дидактиктиг сорулгазы – сөзүглелдин утказын долузу-биле дамчыдып шыдаар кылдыр ургуларны өөредири. Өөреникчилерниң сорлулгазы – авторнуң бодалын база сөзүглелдин утказын, темазын, тургузуун, бижиттинген дылын билип алыры. Оон

ыёай уруглар сөзүглелге хамаарыштыр боттарының бодалын, хамаарылгазын илередип шыдаар ужурлуг.

Бижээн эдертигниң анализинге бүдүн кичээл сарыгдавайн, тыва дыл кичээлиниң эгезинде 12-15 минутаны чарыгдаар. Түңнелин чугаалаарда, сөзүглелдиң утказынга, домактарның тургузуунга, шын бижилгениң дүрүмнеринге класстың ниити чазыгларын бөлүктээш, частырыглар-биле ажил чорудар.

Эдертиглерниң чижек хемчээли: 1-ги класска- 15-20 сөс (2-3 пункт), 2-ги класска_ 30-50 сөс (3-4 пункт), 3-кү класска 50-80 сөс, 4-кү класска 80-110 сөс.

Эдертигге демдек салырыныё нормалары

5 демдек – сөзүглелди шын болгаш дес-дараалаштыр утказын дамчыткан, орфографтыг болгаш дыл бижилгезинде частырыглары чок, 1-2 эдилге бар.

4 демдек – бодалдарның дес-дараалашкаанда улуг эвес хажыдышкыннар барда, 1-2 дыл бижилгезинде частырыглары, 1-2 орфографтыг частырыг, 1-2 эдилге эрттиргенде.

3 демдек – авторнуң сөзүглелин чамдык черлерде хажыдыпканда; кезек черлерде сөзүглелдиң тургузунуң дес-дараалашкаан сагывайын барганда база 2-3 домактарны шын эвес тургусканда; 3-6 орфографтыг чазыг, 1-2 эдилге эрттиргенде.

2 демдек - авторнуң сөзүглелин элээн хажыдыпканда; кол кезектерин, кол бодалын эрттирипкенде база домактарның дес-дараалашкаа үрелгенде; кезектериниң аразында харылзаа чок болза, 7-8 орфографтыг частырыглар, 3-5 эдилге эрттиргенде.

Чогаадыгга демдек салырыныё нормалары:

5 демдек – темазын долу логиктиг ажытканда, орфографтыг база чугаа частырыглары чок, 1-2 эдилге бар.

4 демдек – бодалды илереткенинде улуг эвес хажыдышкыннар бар, 1-2 дыл бижилгезинде частырыгы, 1-2 орфографтыг частырыглар база 1-2 эдилге эрттирипкенде.

3 демдек – теманы чамдык черлерде хажыдыпканда, бодалдар дес-дараалашкак эвес илерттингенде (2-3 домакта), сөс курлавыры шоолуг эвес, 3-6 орфографтыг база 1-2 эдилге эрттирипкенде.

2 демдек – теманы элээн хажыдыпканда, кол кезектерин, кол бодалын эрттирипкенде, бодалдарның дес-дараалашкаа үрелгенде; сөс курлавыры чаңгыс аайлажы бергенде, 7-8 орфографтыг частырыглар, 3-5 эдилге эрттиргенде.

Тест ажилга демдек салырының нормалары:

5 демдек – берген онаалгаларныё 3/4 кезээнден хөй кезии кылдынган болза.

4 демдек – 3/4 кезии шын кылдынганда.

3 демдек – 1/2 кезии шын кылдынганда.

2 демдек - 1/2 кезиинден эвээш кезии кылдынганда.

Словарылыг диктантыга демдек салырынын нормалары:

5 демдек – частырыг чокта.

4 демдек – 1 частырыг, 1 эдилге эрттирипкенде.

3 демдек – 2 частырыг, 1 эдилге эрттирипкенде.

2 демдек – 3-5 частырыг эрттирипкенде.

Аас харыызын үнелээрге дараазында негелделерни удуртулга болдулар:

«5»-ти башкының айтырыгларына өөреникчилерниң долу, шын харыылааны; өөрөнгөн сосерниң шын салырын чиге, тода тайылбырлааны; өөрөнип эрткен чугаа кезектерин, домак кежигүннерин дүрүм ёзугаар тодарадып билири, грамматиктиг сайгарылганы шын кылганы дээш салыр.

«4»-тү харыының шынары «5»-ке дүгжүп турар, ынчалза-даа дараазында четпестер барда салыр: а) өөреникчи дүрүмнерни чамдыкта тода эвес тайылбырлааш, башкының дузазы-биле эдип аптар; б) сөзүглел-биле ажылынга шоолуг эвес чазыгыг; в) дүрүмнү эки шингээдип алган, ынчалза-даа берген чижектеринге 1-2 хире чазыглар кылыпканда.

«3»-тү а) өөреникчи дүрүмнү кошкак билир болгаш ону чүгле башкының дузазы-биле чугаалаар; б) сөзүглел-биле ажылында элээн чазыгларлыг; в) дүрүмнерни чижектер-биле бадыткай албас; г) айтырыгларга делгеренгей харыыларны берип шыдаваанда салыр.

«2»-ни өөреникчи эрткен материалын билбес; сөзүглелдер-биле ажылдарына кылган чазыгларын башкының дузазы-биле эдип шыдаваанда салыр.

Тыва дылдың календарь-тематиктиг планы

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Эрттирер хуннери	
			план	факт
	1 четверть	18ш		
1	Катаптаашкын Домак.Медээ,айтырыг,кыйгырыг домактары. Харылзаалыг чугаа.	1	05.09	
2	Домактын кежигуннери: кол сос, соглекчи...	1	07.09	
3	Созуглел	1	12.09	
4	Уннер болгаш ужуктер. Слог.	1	14.09	
5	Ажык эвес уннерни дакпырлап бижири	1	19.09	
6	Куштуг болгаш кошкак ажык эвес уннер	1	21.09	
7	Орус дылдан улегерлеп алган состерге ь (чымчак демдек)	1	26.09	
8,9	Хыналда диктант (кирилде) Частырыглар биле ажыл	2	28.09 03.10	
10	Состун тургузуу. Дазыл болгаш торел состер	1	05.10	
11,	Чогаадылга кожумактары	2	10.10	
12	Хыналда дужуруп бижилге		12.10	
13	Оскертилге кожумаа	1	17.10	
14	Чогаадылга болгаш оскертилге кожумактары.Катаптаашкын	1	19.10	
15	Хыналда диктант	1	24.10	
16	Частырыглар-биле ажыл Дефистеп бижиир нарын состер	1	26.10	
17	Ооредиглиг эдертиг«Демниг ажыл»	1	07.11	
18	Частырыглар – биле ажыл.Быжыглаашкын	1	09.11	
	2 четверть	14ш		
1	Домак. Оон хевирлери	1	14.11	
2	Чангыс аймак кежигуннерлиг домактар	1	16.11	
3	Чангыс аймак кежигуннернин холбажыр аргалары	1	21.11	
4	Дорт чугаалыг домактар. Адалгалыг домактар	1	23.11	
5	Диалог	1	28.11	
ч.с.	Чогаадыг			

6	Хыналда диктант	1	30.11	
7	Харылзаалыг чугаа. Созулгел. Оон темазы болгаш кол бодалы. Тургузуу.	1	05.12	
	Чугаа кезектери		07.12	
8	Чуве ады. Чуве адынын саннары, айтырыглары. Хуу чуве аттары.	1	12.12	
9	Чуве аттарынын падежтерге оскерлири. Чангыстын саны.	1	14.12	
10	Адаарынын, хамарыштыларынын падежтери	1	19.12	
11	Бээринин, онаарынын падежтери	1	21.12	
12	Хыналда ажыл	1	26.12	
13	Частырыглар-биле ажыл Турарынын падежи. Унеринин падежи	1	28.12	
14	Углаарынын падежи. Быжыглаашкын «Чуве адынын падежтери»	1	09.01	
15		1		
	3 четверть	20ш		
1	Хойнун санында чуве аттарынын падежтерге оскерлири.	1	11.01	
2	Чуве адынын хамаарылга хевири	1	16.01	
3	Чугаа сайзырадылгазы Чогаадыг «Мергеннин хаактап ооренгени»	1	18.01	
4	Орус дылдан улегерлеп алган чуве аттарынын падежтерге оскерлири	1	23.01	
5	Падежтер дугайында алган билиин быжыглаар	1	25.01	
6,7	Хыналда диктант Частырыглар-биле ажыл	2	30.01 01.02	
	Демдек ады	3		
8	Демдек ады. Катаптаашкын	1	06.02	
9,10	Удурланышкак болгаш чоок уткалыг демдек аттары	2	08.02 13.02	
11	Сан ады	1	15.02	
	Ат орну	6		
12	Ат орнунун дугайында билиг	1	20.02	
13	Арыннын ат оруннарынын падежтерге оскерлири	2	22.02	
14			27.02	
15	Ат оруннарынын хереглели, ужур-дузазы. Быжыглаашкын	1	29.02	

16	Хыналда диктант	2	05.03 07.03	
17				
	Кылыг созу	9		
18	Кылыг созу.Кылыг созунун уелери	1	12.03	
19	Кылыг созунун амгы уези	1	14.03	
20	Кылыг созунун эрткен уези	1	19.03	
	4 четверть	16ш		
1	Кылыг созунун келир уези	1	21.03	
2	Кылыг созунун дужаал хевири	1	02.04	
3	Кылыг созунун даар хевиринин оскерлири	1	04.04	
4	Катаптаашкын	1	09.04	
5	Диктант	1	11.04	
6	Чугаа сайзырадылгазы Эдертиг «Адыг оглу»	1	16.04	
7,8	Наречие	2	18.04 23.04	
	Чыл тончузунде катаптаашкын			
1	Домак	1	25.04	
2	Сос. Состун тургузуу	1	30.04	
3	Состе турар (кожа)ыыткыр болгаш дулей уннерни шын бижири	1	07.05	
4,5	Хыналда диктант	2	14.05. 16.05	
6-8	Чугаа кезектери	4	21,23,28,30.05	

Материал-техниктиг хандырылгазы

Өөрөдилге –методиктиг комплектиниң даңзызы:

Клазы	Авторлары	Өөрөдилге номунуң ады	Үндүргөн чылы	Үндүргөн чери	Программазы
1 кл	А.А. Алдын-оол, К.Б. Март-оол, Н.Ч. Дамба	Үжүглел	2013	Кызыл: Тываның ном үндүрер чери	Государственный стандарт и учебные программы по тувинскому языку для 1-4 классов. А.К. Ойдан-оол, Э.Д. Ондар, Н.Ч. Дамба.-К.: ГУП «Тываполиграф».- 2008г.
2 кл	И.Ч. Эргил-оол, Н.Ч. Дамба, Н.М. Ондар	Тыва дыл	2012	Кызыл: НШХИ	
3 кл	Сат Ш.Ч., Дамба Н.Ч., Ондар Н.М.	Тыва дыл. 3 класс. Ниити өөрөдилге черлеринге өөрөдилге ному	2013	Кызыл: НШХИ	
4 кл	А.К. Ойдан-оол, А.М. Белек-Баир	Тыва дыл. 4 чылдыг эге школаның 4-кү клазынга өөренир өөрөдилге ному	2010	Кызыл: Тываның ном үндүрер чери	
2 кл	Н.Ч. Дамба, Н.М. Ондар	3-ку кластын тыва дыл номунга ажылчын кыдырааш	2012	Кызыл: НШХИ	
3 кл	Н.Ч. Дамба, Н.М. Ондар	4-ку класстын тыва дыл номунга ажылчын кыдырааш	2012	Кызыл: НШХИ	

Башкыларга:

1. А.А.Алдын-оол. Диктантылар чыындызы. Дөрт чылдыг эге школаның 1-4 класстарына.- К.: Ю. Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чери, 2010.
2. А.А.Алдын-оол. Эдертиглер чыындызы. Эге школаның 2- 4 класстарына.- К.: Ю. Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чери, 2011.
3. К.Б. Март-оол. 2-4 класстарга тыва дыл башкылаарының методиказы.- К.: Тываның ном үндүрер чери, 2006.
4. Тыва орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнери. Тыва республиканың гуманитарлыг шинчилелдер институту. – К.: Республика типографиязы, 2001.

Мультимедиялыг хандырылгазы:

- кичээлдерге презентациялар;
- мультимедиялыг проектор;
- ноутбук;
- магниттиг самбыра;
- экран;
- компьютер;
- принтер.

Интернет-четкиден:

1. Библиотека материалов для начальной школы
<http://www.nachalka.com/biblioteka>
2. Каталог образовательных ресурсов сети Интернет для школы
<http://katalog.iot.ru/>
3. Методические рекомендации по технологии создания электронных ресурсов к урокам
<http://svetly5school.narod.ru/metod1.html>
4. В помощь современному учителю <http://k-yroky.ru/load/67>
5. Единая коллекция цифровых образовательных ресурсов <http://school-collection.edu.ru/>